

SULTAN İLAHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Altı Aylık Hakemli Kısa Makale, Araştırma ve İnceleme Dergisi

Vol./Cilt: 3, Issue/Sayı: 1, June/Haziran 2025, pp./ss. 45-63.

Nahiv Usûlünün Gelişiminde Diğer Usûl İlimlerinin Etkileri *

The Effects of Other Science Methodologies On the Development of Grammatical Methodology

İrfan KAYA¹ Sinan ARSLAN²

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Kaya, İrfan – Arslan, Sinan. “Nahiv Usûlünün Gelişiminde Diğer Usûl İlimlerinin Etkileri”. *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 3/1 (Haziran 2025), 45-63. <https://zenodo.org/10.5281/zenodo.15777876>

CC BY-NC 4.0

Öz

İslamiyet'in etki alanına giren milletlerle karşılıklı etkileşim halinde olduğu bir vakıadır. İslam devletinin ilk dönemlerinde Arapça olarak indirilmiş Kur'an'ın farklı milletlere mensup insanlarca okunması ve anlaşılması sırasında çeşitli problemlerle karşılaşılırmaktaydı. Bu problemlerden biri zamanla dilde ortaya çıkan lahn; yani dil hatalarıdır. İslam âlimleri, Arap dili gramer kurallarını ortaya koyup öğreterek bu probleme çözüm üretmeyi hedeflemişlerdir. Böylece daha doğru ve düzenli bir vaziyette dil eğitimi mümkün olacak, mevcutta Arap dilini kullananların, hata yapmalarının önüne geçeceklerdi. Nahiv ilmi İslami ilimler ile doğru orantılı bir şekilde gelişim gösteriyordu. Diğer İslami ilimler gibi ilahi muradın daha iyi anlaşılması, uygulanması ve öğretilmesi gibi benzer gâyeleri bulunuyordu. Nitekim hedefleri ve coğrafyası aynı olan bu ilimlerin problemleri de benzerlik taşıyordu. Bütün ilmî mecrâlar her geçen gün yeni problemler ile karşılaşılıyordu. Bu noktada mevcut ilmî birikim yeni ihtiyaçlara karşılık veremiyordu. İlimler kendi mecrâlarında yeni hükümlere ihtiyaç duyuyorlardı. İşte bu çıkmaz, ilimler içerisinde usûl çalışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan usûl ile nakli hükümler bir takım akli yöntemler ile yeniden işlenerek, yeni problemlere cevap üretiliyordu. Netice olarak yeni mesele ve problemler karşısında tıkanan ilimler yerine, her mesele ve problem ile daha da gelişen ilimler ortaya çıkıyordu. Bu ilimler, akli delillerin ışığında, kümülatif olarak büyüyen bir hal almıştı. Bu sayede fıkıh ilminin yanında fıkıh usûlü, hadîs ilminin yanında hadîs usûlü, tefsir ilminin yanında tefsir usûlü, kelâm ilminin yanında kelâm usûlü, nahiv ilminin yanında ise nahiv usûlü ortaya çıkmıştı. Ayrıca bu gelişme sürecinde etkileşim yalnızca ilimler ve usûlleri arasında yaşanmamıştır. Farklı ilimlerin usûlleri arasında da çift yönlü veri ve yöntem alışverişi meydana gelmiştir. Bu etkileşim örneklerine *kelâm usûlü-fıkıh usûlü* yahut *hadis usûlü-nahiv usûlü* gibi birçok örnek vermemiz mümkündür. Ancak bizler bu yazımızda

* Araştırma Makalesi / Research Article, Geliş Tarihi / Date Received: 03.01.2025, Kabul Tarihi / Date Accepted: 23.05.2025, Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2025.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Bilecik, TÜRKİYE. E- Mail: irfan.kaya@bilecik.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6169-2202>

² Adalet Bakanlığı, CTE Genel Müdürlüğü, Kocaeli 1 Nolu F Tipi Cezaevi, Kocaeli, TÜRKİYE. E-Mail: 5905107@ogrenci.bilecik.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1070-0540>.

özellikle nahiv usûlünün diğer usûl ilimleri ile ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız. Öncelikle bu ilişkiyi saptamak amacıyla Suyûtî'nin el-İktirâh fî usûli'n-nahv adlı eserinde ortaya koyduğu nahiv usûlünü esas alacağız. Bu tercihin sebebi kendinden önceki nahiv âlimlerinin usûl görüşlerini toplayıp bir araya getirmesi, ardından aralarında tercihte bulunarak sonuç ortaya koymasıdır. Bu özellikleri ile söz konusu eser bizlere nahiv usûlü açısından kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Fıkıh usûlü, hadîs usûlü, kelâm usûlü ve mantık ise nahiv usûlü içerisinde arayacağımız diğer ilimleri oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı görece daha sonra ortaya çıkmış olan nahiv usûlünün diğer İslami ilimlerin usûl ilimlerinden ne derece etkilendiğini tespit etmektir. Nahiv usûlünün hangi ilmin usûlünden daha çok etkilenmiş olduğunu tespit etmektir. Yapılan araştırma sonucunda nahiv usûlünün diğer usûl ilimleri içerisinde en çok fıkıh usûlünden etkilendiği tespit edilmiştir. Bu etkilenme kaynak, ıstılah ve metodoloji bakımından daha belirgin olarak görünmektedir. Ayrıca nahiv usûlünü oluşturan çoğu kavram ve yöntemin bu ilimlerden bir nüve taşıdığı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Usûl, Nahiv, Hadis, Fıkıh, Kelâm.

Öne Çıkanlar

- Çalışma Nahiv usûlü alanında Türkiye'de yapılan az sayıdaki çalışmalardan biridir.
- Çalışma Nahiv usûlünün diğer usûllerden ne derece etkilendiğini ortaya koyması bakımından ilk sayılabilecek niteliktedir.
- Çalışmada İslami ilimlerin usûlleri toplu olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir.
- Çalışma nahiv usûlünü Suyûtî'nin el-İktirâh isimli eseri özelinde ele almıştır.
- Çalışmada nahiv usûlünün diğer İslami ilimlerden ve mantık ilminden ne derece etkilendiği ele alınmıştır.

Abstract

It is a fact that Islam interacted with the nations within its sphere of influence. In the early periods of the Islamic state, various problems were encountered during the reading and understanding of the Qur'an, which was revealed in Arabic, by people belonging to different nations. One of these problems was the lahn (linguistic errors) that emerged in the language over time. Islamic scholars aimed to find a solution to this problem by introducing and teaching the grammatical rules of the Arabic language. In this way, language education would be possible in a more accurate and organized manner, and those who were already using the Arabic language would be prevented from making mistakes. The science of grammar was developing in direct proportion to Islamic sciences. Like other Islamic sciences, it had similar goals such as a better understanding, application and teaching of the divine will. As a matter of fact, the problems of these sciences, which had the same goals and geography, were also similar. All scientific channels were facing new problems every day. At this point, the existing scholarly accumulation could not respond to new needs. The sciences needed new rulings in their own channels. This impasse led to the emergence of usul studies within the sciences. With the usûl that emerged, the transplanted provisions were reworked with some rational methods and answers to new problems were produced. As a result, instead of sciences that were blocked in the face of new issues and problems, sciences that developed further with each issue and problem emerged. These sciences grew cumulatively in the light of rational evidence. In this way, the method of jurisprudence emerged alongside the science of fiqh, the method of hadîth alongside the science of hadîth, the method of tafsîr alongside the science of tafsîr, the method of kalâm alongside the science of kalâm, and the method of nahw alongside the science of nahw. Moreover, the interaction in this development process was not only between the sciences and their methods. There was also a two-way exchange of data and methods between the methods of different sciences. It is possible to give many examples of this interaction, such as the usûl of kalâm and the usûl of fiqh, or the usûl of hadîth and the usûl of nahw. However, in this article, we will especially try to reveal the relationship of the usul al-nahw with the

other sciences of usul. First of all, in order to determine this relationship, we will take Suyûti's method of grammar in his work *al-Iktirâh fî usûl al-nahw* as a basis. The reason for this preference is that he collects and gathers the views of the previous grammar scholars and then makes a conclusion by making a choice between them. With these features, this work provides us with a comprehensive framework in terms of the usul al-nahw. The usul al-fiqh, usul al-hadîth, usul al-kalam, and logic are the other sciences that we will look for in the usul al-nahw. The aim of this study is to determine the extent to which the methodology of nahw, which emerged relatively later, was influenced by the methodology of other Islamic sciences. The aim of this study is to determine which sciences' usul was more influenced by the usul of other Islamic sciences. As a result of the research, it was determined that the usul al-nahw was most influenced by the usul al-fiqh among the other usul sciences. This influence is more evident in terms of source, terminology and methodology. In addition, it has been revealed that most of the concepts and methods that make up the usul al-nahw carry a core from these sciences.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Methodology, Syntax, Hadith, Islamic Jurisprudence, Islamic Theology.

Highlights

- This study is one of the few studies in the field of Nahw usûl in Turkey.
- The study can be considered as the first to show the extent to which the method of Nahw usûl is influenced by other methods.
- The study discusses and evaluates the methods of Islamic sciences as a whole.
- The study deals with the method of grammar in the specific case of al-Suyûti's *al-Iktirâh*.
- The study discusses the extent to which the method of grammar is influenced by other Islamic sciences and the science of logic.

1. Giriş

İslam'ın ilk yıllarında dinin yaşanması sırasında karşılaşılan problemler Kur'ân-ı Kerim ve doğrudan Hz. Peygambere müracaat edilerek çözüme kavuşturuluyordu. Ancak ilerleyen zamanda farklı sorunlar ortaya çıkmakta, mevcut ilmi birikimin yeni ihtiyaçlara karşılık veremediği görülmekteydi. İlimler kendi mecrâlarında yeni hükümlere ihtiyaç duyuyorlardı. Nitekim âlimler nakli delillerin kesilmesi sonucu akli yöntemler ile yeni deliller elde etmek zorunda kaldı. Nihayetinde her bir ilmin bünyesinde usûl adı verilen yeni bir disiplin meydana geldi. Ortaya çıkan usûl ile nakli hükümler bir takım akli yöntemler ile yeniden işlenerek, güncel problemlere cevap üretiliyordu. Netice olarak yeni mesele ve problemler karşısında tıkanan ilimler yerine, her mesele ve problem ile daha da gelişen ilimler ortaya çıkıyordu. Bu ilmi ortamda dilde meydana gelen çeşitli lahn hataları ile tahrifatlar sonucu âlimler bu duruma da kayıtsız kalmadı. Âlimler karşılaşılan sorunlara karşı çözüm üretmek amacıyla, diğer ilimlerde uygulanan usûl ve yöntemleri Arap gramerinde de uygulamaya başladılar. Böylece nahivde de usûl ilmi gelişim göstermeye başladı. İslami ilimler, akli delillerin ışığında, kümülatif olarak büyüyen bir hal almıştı. Fıkıh ilminin yanında fıkıh usûlü, hadis ilminin yanında hadis usûlü, tefsir ilminin yanında tefsir usûlü, nahiv ilminin yanında ise nahiv usûlü ortaya çıkmıştır. Kelâm ise ilgilendiği alan bakımından usûl ilmini içermesi sebebiyle bu gelişim onda ayrı bir alanda ilerlememiştir. Zira kelâm ilmi aslı itibari ile belirlenmiş birtakım mesâili/problemleri

açıklamak üzere bir vesâil/metotlar ilmi olarak ortaya çıkmıştır.³ Ancak bahsini ettiğimiz usûl çalışmaları onun bünyesinde de olsa inceleme konumuza girmektedir. Usûl ilimlerinin gelişme sürecinde etkileşim yalnızca ilimler ve usûlleri arasında yaşanmamıştır. Farklı ilimlerin usûlleri arasında da çift yönlü veri ve yöntem alışverişi meydana gelmiştir. Suyûtî *el-İktirâh fî usûli'n-nahv* adlı eserinde nahiv usûlü için kullandığı “Fıkıh usûlü, fıkha nispet ile ne ise, nahiv usûlü de nahve nispet ile odur.”⁴ tanımı bu duruma örnek teşkil etmektedir. Suyûtî fıkıh ve nahiv ilimlerinin usûlleri arasındaki yöntemleri itibariyle içerdiği benzerliğe dikkat çekmektedir. Bizler bu yazımızda özellikle nahiv usûlünün diğer ilm-i usûller ile ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız. İbn Cinnî (ö. 392/1002) gramer alanında öncül eserler arasında sayılan *el-Hasâ'is* adlı eserin mukaddimesinde kelâm âlimlerinin, felsefecilerin, fıkıh âlimlerinin ve nahiv âlimlerinin aradıklarını onda bulabileceklerini ifade etmiştir.⁵ Bu ifade ile İbn Cinnî bahsini ettiğimiz nahiv usûlü ile kelâm, felsefe ve fıkıh ilimleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Bu ilişkiyi saptamak amacıyla Suyûtî'nin *el-İktirâh fî usûli'n-nahv* adlı eserinde ortaya koyduğu nahiv usûlünü esas alacağız. Bu tercihin sebebi kendinden önceki nahiv âlimlerinin usûl görüşlerini toplayıp bir araya getirmesi, ardından aralarında tercihte bulunarak sonuç ortaya koymasıdır. Bu özellikleri ile söz konusu eser bizlere nahiv usûlü açısından kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Fıkıh usûlü, hadîs usûlü, kelâm usûlü ve mantık ise nahiv usûlü içerisinde arayacağımız diğer ilimleri oluşturmaktadır. Bu ilimleri tercih etmemizdeki sebep ise nahiv usûlünü oluşturan çoğu kavram ve yönteminde bu ilimlerden bir nüve taşıyor olmasıdır. Öncelikle nahiv usûlü gelişimde etkili olan diğer ilimlerin gelişim aşamalarına değineceğiz. Akabinde nahiv usûlü ilminin hangi noktasına, hangi ilmin temas ettiğini ortaya koyarak çalışmamızı sonlandıracağız.

2. İslami İlimlerde Usûl Disiplinlerinin Oluşumu

İslâmî ilimler bünyesindeki veriler bir süre sonra karşılaştıkları problemleri çözüme ulaştıramıyorlardı. İlmin ana omurgasını oluşturan Mesâilî⁶ desteklemek ve delillendirmek amacıyla vesâilî ortaya koyma ihtiyacı duyuyorlardı. Bu sebeple İslami ilimler önceleri doğrudan uygulayıp sonuç elde ettikleri verileri birbirinden farklı yöntemlere tabi tuttular. Var olan yeni meseleler eski hükümler vasıtası ile akli ve nakli diğer yöntemler ile bir usûl içerisinde yeniden yoğuruluyor ve cevap üretiliyordu. Bu sayede yeni problemler karşısında tıkanan ilimler yerine, her problem ile daha da gelişerek her geçen gün daha da büyüyen ilimler ortaya çıkıyordu. Bu doğrultuda fıkıh ilminin yanında fıkıh usûlü, hadis ilminin yanında hadis usûlü, tefsir ilminin yanında tefsir usûlü, nahiv ilminin yanında ise nahiv usûlü ortaya çıkmış ve hep bir arada gelişim göstermişlerdir. Nitekim bu gelişme yalnızca fıkıh ve fıkıh usûlü ya da hadîs ile hadîs usûlü arasında olmamıştır. Nasıl ki hadîs ilmi fıkıh ilminden etkilenmiş ise hadîs

³ İlyas Çelebi - Hayrettin Nebi Güdekli, “Kelâm ilminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji-IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 396.

⁴ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, thk. Abdülhakim 'Atiyye, (İstanbul: Dârü'l-Beyrûtî, 2006), 15.

⁵ Ebu'l-Feth İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983), 1/67.

⁶ Adnan Bülent Baloglu, "Mesâil", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Aralık 2024).

usûlü ve fıkıh usûlü arasında da bir etkileşim olmuştur. Bu etkileşim örneklerine kelâm usûlü-fıkıh usûlü yahut hadîs usûlü- nahiv usûlü gibi birçok örnek vermemiz mümkündür. Ancak bizler bu yazımızda hususen nahiv usûlünün diğer ilm-i usûller ile ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız. Öncelikle nahiv usûlü ilmine dayandıracağımız fıkıh usûlü, hadis usûlü, kelâm usûlü ve mantık gibi diğer ilm-i usûllerin oluşmalarındaki sebep ve gelişim aşamalarına kısaca değineceğiz. Esas alacağımız nahiv usûlü ise Suyûtî'nin *el-İktirâh fî usûli'n-nahv* adlı eserinde ortaya koyduğu nahiv usûlü olacaktır. Kendinden önceki alimlerin usûl alanındaki görüşlerini toplayıp bir araya getirmesi ve aralarında tercihte bulunması bu eseri esas almamızın ana sebebidir. Fıkıh usûlü, hadis usûlü, kelâm usûlü ve mantık ilimlerini tercih etmemizin sebebi ise nahiv usûlünü oluşturan çoğu kavram ve yöntemin bu ilimlerden bir nüve taşıyor olmasıdır. Öncelikle bu ilimlerin gelişim aşamalarını ortaya koyacak ardından nahiv usûlüne temas ettiği noktaları ortaya koyacağız.

2.1. Fıkıh Usûlü

İslam'ın ilk yıllarında Müslümanlar herhangi bir meselenin dini hükmü konusunda şüpheye düştüklerinde bu konuyu Hz. Peygambere danışabiliyorlardı. Vefatının ardından sahabe ve alimler bu konuda Kur'ân'a ve hadislere müracaat etmeye başlamışlar ve bu kaynaklardan çıkardıkları hüküm ile amel etmişlerdir. Bu noktada Fıkıh ilmi sayesinde insanlara helal ile haramın tespiti için şer'î hüküm ortaya koyabilmekteydiler. Yaşamış oldukları dönem itibarı ile ayetlerin nüzul sebebinin ve hadislerin söyleniş amaçlarını bilmeleri onların hüküm koyma noktasında zorluk yaşamamalarını sağlıyordu. Herhangi bir konu hakkında fitraten sahip oldukları doğru yanlış bilgisi ile amel edilmekteydi. Sonraki dönemlerde bu nesillerin vefatı ve İslam ile yeni tanışan kişilerin çokluğu ve farklılığı yeni bazı problemleri de beraberinde getiriyordu. Yeni ve farklı problemlerin ortaya çıkışı ve bunlar hakkında verilen bazı farklı fetvalar tehlike arz ediyordu. İşte bu sorunun izalesi için alimler uygulama birliğini sağlamak amacıyla hicri ikinci yüzyılda çalışmalara başlamıştı. Fıkıh ilmi iki bölümden oluşmaktadır; ilki furu'î-fıkıh yani tatbiki hukuk bölümüdür. Bu bölüm şer'î ameli hükümlerden oluşmaktadır. İkinci bölüm ise nazari hukuk olarak adlandırdığımız usûlü'l-fıkıh'dır. Şer'î ameli hükümlerin ortaya çıkarılışını inceleyen ve o hükümlerin elde edilme metodunu ortaya koyma çabası gütmektedir. İstilahî olarak "Müctehidin, şer'î amelî hükümleri tafsîlî delillerinden çıkarabilmesi için gerekli olan kural ve prensiplerdir."⁷ şeklinde tarif edilmektedir. Ortaya çıkan metot sayesinde o ana dek karşılaşılmamış ve hakkında verilen herhangi bir hüküm olmayan fıkhi meselelerde yeni hükümler verilebilecekti.

Bu alanda yapılan ilk çalışma alana hâkimiyeti ile tanınan aynı zamanda bu ilmin kurucusu olarak kabul edilen İmam Şâfiî (ö. 204/820)'ye ait İmam Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813)'nin isteği doğrultusunda yazdığı *er-Risâle* adlı eserdir.⁸ Şüphesiz bu eser mezheplerin ortaya çıkışını hızlandıran eserlerin başında yer almaktadır. Farklı İslâm şehirlerinde ortaya konulan fıkıh

⁷ Ebû'l-Hasen Seyfuddin 'Ali b. Muhammed b. Salim es-Sa'lebi Âmidî, *el-İhkâm fî Usûlü'l-Ahkâm*, thk. 'Abdurrezzak Afifi (Beyrut: el-Mektebu'l-İslami, 2007), 7.

⁸ Muhammed bin İdris eş-Şafii, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: 1358/1939), 7.

birikimini yakından tanımış söz konusu eseri ile İslâm'ın mevcut dinî-hukukî pratiklerini ve âlimlerin bunlar hakkında ortaya koyduğu bilgi ve değerlendirmeleri gözler önüne sermiştir. Bulduğu verilerin arka planında yer alan soyut ilkeleri ortaya koymaya ve bulgularını belirli bir tutarlılık çerçevesine yerleştirmeye çalışması ile usûl arayışı göze çarpmaktadır.⁹ Beşinci yüzyıla dek *er-Risâle* etrafında cereyan eden çalışmalar beşinci yüzyılda Kadı el-Bakillânî el-Eş'ârî (ö. 403/1012) ve Kadı Abdulcebbar el-Hemedânî (ö. 415/1025) Usûlü fıkıh'ın tüm konularını ele almışlardır. Kadı El-Bakillânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd* adlı eseri başta olmak üzere usûl alanındaki çalışmaları neticesinde usûlî nisbesi ile anılmıştır.¹⁰

Fukahâ, herhangi bir konu hakkında hüküm vermek istediğinde öncelikle Kur'ân-ı Kerim'e başvurur. Kur'ân ayetlerinin tevatüren elimize ulaşması, varlığının kesin olarak tanımlanmasına sebep olmuştur. Böylece Kur'ân, hüküm çıkarmak amacıyla başvurulacak kaynaklar arasında ilk sırada yer alır. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de her konu açıkça ele alınmamıştır. Mevzu bahis hüküm gereken konu hakkında hiçbir hüküm yok ise yahut hüküm vermek için ayetin kendisi tek başına yeterli gelecek kadar açık şekilde yer almamış ise bu konudaki şüphelerin giderilmesi veya doğrudan hüküm vermek amacıyla ikinci kaynak olan sünnete başvurulmaktadır. Sünnet Kur'ân'ın hükümlerini teyit edebilir, Kur'ân'daki bir hükmü açıklayabilir veya Kur'ân'da hüküm açıklanmayan bir konuda hüküm ortaya koyabilir. Eğer bu kaynaktan da herhangi bir hüküm çıkarılamazsa üçüncü derece delil kaynağımız olan icmâya başvurulmaktadır. Ancak bu noktada icmânın varlığından söz edebilmek için fukahânın bir hüküm üzerine ittifak etmeleri gerekir. Bu üç kaynaktan da hüküm bulunmayan ancak bu kaynaklarda aralarında illet birliği ile bağlantı kurulabilecek hükümler ile ilişki kurarak müçtehitlerin hüküm verme işlemine kıyas denir. Kitab, sünnet, icmâ ve kıyas ile birlikte istihsan, istislah (Mesâlih-i Mürsele), Sedd-i Zerâyi' gibi kaynakları da bulunmaktadır.¹¹

2.2. Hadîs Usûlü

Müslümanlar İslâm'ın ilk yıllarında bilmedikleri konuları bizzat Hz. Peygambere sorabiliyorlardı. Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan sorunlar için hadîslere başvuruldu. Hadîs, Peygamber efendimize ait söz, fiil ve takrirler olarak ifade edilmektedir, sonraları, bu rivayetlerin aktarımı ve bu aktarımı gerçekleştiren raviler ile hadîs ilmi konu alanı genişlemiş, rivayetlerin sened ve metin yönünden tenkidi amacıyla bir usûl ihtiyacı meydana gelmiştir. İlk iki asırlık zaman diliminde, râvilerin adalet ve güvenilirliğiyle alâkalı taksimata tâbi tutulması gibi uygulamalar ile ilk usûl çalışmaları ortaya çıkmıştır. Hadîs faaliyetleri, Hicrî 2. asır öncesinde hadîsler arasında 'hadîs olan ve olmayan' gibi tercih belirtme şeklinde gerçekleşmiştir. Hicrî 2. asırdan itibaren râvileri güvenilir, zayıf ve metrûk şeklinde

⁹ Murteza Bedir, "er-Risâle", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mart 2025).

¹⁰ Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz es-Sebtî Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Sa'îd Ahmed E'râb (Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1982), 7/44-70.

¹¹ Asım Cüneyd Köksal, İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûl-İ Fıkıh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mart 2025).

sınıflandırılması neticesinde “mürsel, münkatı’, mu’dal, müdelles, münker” gibi zayıflık dereceleri birbirlerinden farklı olan ıstılahlar ortaya çıkmıştır.¹²

Hadîs ilmi ilgilendiği alanlar itibari ile “rivâyetu’l-hadîs” ve “dirâyetu’l-hadîs” olarak iki kısımda değerlendirilmektedir. Hadîsin öğrenilmesi, derlenmesi ve aktarımı ya da hadîsleri içeren kitapları telif etme gibi faaliyetler, rivâyetu’l-hadîs alanına girmektedir. Rivayetlerin sened ve metin yönünden incelenmesi ise dirâyetu’l-hadîs kısmındandır.¹³ Bu incelemeler sonucu hadisler pek çok yönden sınıflandırılmıştır. Bu duruma örnek olarak Müslim’in (ö. 261/875) Mukaddimesinde hadîsler arasında yaptığı ayrımı verebiliriz; Müslim hadisleri, istikamet ehli (titiz) kimseler tarafından rivayet edilen hadîsler, zayıf râviler tarafından nakledilen ancak terkedilmeyi gerektirecek düzeyde olmayan hadîsler ve metrûk râviler tarafından nakledilip rivayetine değer verilmeyen hadîsler olmak üzere üç kısma ayırmaktadır.¹⁴ Hadîs Usûlü, hadisler arasında bu ayrımları yapabilmek için gerekli tenkid yöntemlerini geliştirilmeyi hedef edinmiştir.

Hadîs usûlü alanında yazılmış ve günümüze kadar ulaşan ilk eser İmam Şafii’ nin esas itibariyle Şafîî fıkhnının usûl ilkelerini konu edinen er-Risâle isimli eseridir. Bu eserde ahâd haberlerle delil getirme, bir rivâyetin sahih olabilmesi için gerekli şartlar, tabiin mürsellerinin hangi şartlarda kabul edileceği, mâna ile rivâyet, hadiste nasih mensuh gibi hadis usûlü konularının işlendiğine şahit olmaktadır.¹⁵ Ancak belirttiğimiz gibi hadîs usûlü konularına değinilmekte olup tümü itibari ile müstakil bir hadîs usûl kaynağı olarak değerlendirememekteyiz. Benzeri şekilde Usûl-i hadîs ve ona dair meseleler müstakil kitaplarda ele alınmadan önce Sahîh-i Müslim’in mukaddimesinde, Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) Mekkeliler’e yazdığı mektupta, Tirmizî’nin (ö. 279/892) *el-Câmi’u’s-sahîh*’inin sonuna ilâve ettiği el-‘İlel’de ve Buhârî’nin (ö. 256/870) tarih kitapları ile cerh ve ta’dîle ait eserlerde karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ Hadîs usûlü daha sonraları mütekaddimun dönemde Râmhürmüzî’nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’î*, el-Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin (ö. 405/1014) *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, el-Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö.463/1071) *el-Kifâye fî (ma’rifeti usûli) ‘ilmi’r-rivâye*, Müteahhirûn dönemde ise Kâdî İyâz’ın (ö.544/1149) *el-İlmâ*, İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) *Ulûmü’l-hadîs* adlı eserlerinde müstakil olarak ele alınmaktadır.¹⁷

Telif edilen bu eserler neticesinde “Cerh ve ta’dîl” (Bazı özel yöntemler kullanarak rivayetlerinin kabûlü veya reddi yönünden râviler hakkında değerlendirmelerden oluşan ilim)¹⁸, “Fikhu’l-Hadîs” (Hadislerin anlaşılmasını ve onlardan hüküm çıkarılmasını konu edinen

¹² Ahmet Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır*, (İstanbul: MÜİF Yay, 1996) 158.

¹³ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: T.D.V.Y., 1992) 61.

¹⁴ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü’rî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Yâsir Hasen vd. (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2012) 4-5.

¹⁵ Bedir, "er-Risâle".

¹⁶ Abdullah Çelik, "Hicrî III. Asırda Hadis Usûlüne Kaynaklık Eden Eserler Ve Özellikleri", *Dergiabant* 6/11 (Haziran 2018), 119-138.

¹⁷ Murteza Bedir, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Mart 2025).

¹⁸ Ahmet Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009) 269.

ilim)¹⁹, “Nâsihu’l-Hadîs ve Mensûhuh”(şer’î bir hükmün daha sonra gelen şer’î bir delille kaldırılması)²⁰, “Garîbu’l-Hadîs” (hadis metinlerinde yer alan ve az kullanılması dolayısıyla anlaşılması güç olan kelimeler ve bunları konu edinen ilim dalı)²¹, “İlelu’l-Hadîs” (genellikle ilk bakışta farkedilmeyen ve hadisin sıhhatini zedeleyen kusurları inceleyen ilim)²², “Muhtelifu’l-Hadîs”(sahih bir hadisin yine sahih olan bir veya birkaç hadise ya da diğer delillere zıt görünmesinin sebeplerini araştırır ve bunu gidermenin yollarını inceleyen ilim)²³ ve “Esbâbu Vurûdi’l-Hadîs” (hadislerin söylenme neden ve durumlarını inceleyen ilim)²⁴ gibi birçok hadis ilmi ortaya çıkmıştır.

2.3. Kelâm Usûlü

Kelâm ilmi, getirdiği deliller vasıtası ile her türlü kuşku ve duraksamaları gidererek dînî akîdeyi veya iman konularını kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu minvalde başka ilimlerde müstakil olarak ele alınan usûl konuları Kelâm ilmi kapsamı içerisinde bulunmakta ayrı müstakil olarak ele alınmamıştır. Kısaca kelâm ilmi bünyesinde “mesail” ile “vesâil” ilmide bulunmaktadır. Mütakellimler bilginin doğruluğunu saptamak ve muhalif görüşü çürütebilmek amacıyla birçok yöneme başvurmuşlardır. Dönemin farklı yaklaşımlarının bu yöntemlere çeşitli etkileri görülmektedir. Mütakellimler yaygın olarak, selef-halef ve mütakaddimin-müteahhirin şeklinde ayrımlara tabi tutulmuştur.

İlk iki grup olan selef-halef kelâmda bilgiyi doğrulamak için kullandıkları yöntemler arasında farklılıklar mevcuttur. Selef naklî bilginin delillendirilebilmesi için yalnızca bir başka nakli bilginin kullanımını uygun görmektedir. Akli bilginin kullanımı kısıtlanmış, nassa aykırı herhangi bir te’vil ise caiz görülmemiştir. Nazar, tefekkür gibi istidlâl metodlarını nassa muhalefet etmediği sürece kabul etmişlerdir. Nitekim bu noktada Allah tasavvurunu “Allah’ı şanına uygun olmayacak vasıflardan tenzih etmek, Allah’ın kendine sıfat olarak nispet etmiş olduğu niteliklerin hakikatini Allah’a havale etmek ve te’vile girişmemek, hatta tevilden kaçınmak” ifadeleri ile “et-tefvîz maa’t-tenzîh” düşüncesinde uygulamışlardır. Halef ise bu düşünceye karşın “et-te’vil maa’t-tenzîh” düşüncesini geliştirmiştir. Selefin yorum yapmadan açıklamaya çalıştığı nasslardaki sıfatları, Allah’ın ulûhiyetine uygun bir şekilde te’vil etmeye çalışmışlardır. Bu noktada halef akli ve nakli delillerin birlikte daha verimli kullanabilecekleri bir yöntem geliştirmişlerdir.²⁵

Kelâm usûlü, ilk dönemlerinde akıl, nas ve dil sentezine dayanıyordu. Müteahhirîn döneminde vesâil amacıyla Aristo mantığı kullanılmıştır. Gazzâlî (ö. 505/1111) ile güç kazanan felsefî metot (Aristo mantığı) yöntemi zenginleştirmiş önceden beri kullanılagelen mütakaddimîn

¹⁹ Mehmet Görmez, "Fıkhu'l-Hadîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Aralık 2024).

²⁰ Abdurrahman Çetin, "Nesih", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Aralık 2024).

²¹ Yücel, *Hadis Usûlü*, 274.

²² Mustafa Macit Karagözoğlu, "İlelu'l-Hadîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 28 Aralık 2024).

²³ Yücel, *Hadis Usûlü*, 276.

²⁴ Ramazan Ayvalli, "Esbâbü Vürûdi'l-Hadîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Mart 2025).

²⁵ Hikmet Yağlı Mavil, *Ebu'l-Hasan El- Eş'ari'nin kelim sistemi ve kaynakları*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 58.

döneminin yöntemleri tercih edilmez hale gelmiştir. Kelâmcılar Yunan metafiziğinin bir kısmını alıp vesâil amacıyla kullandılar. Bunlardan bir olan Cevher-Araz teorisi ile hudus delili geliştirilmiştir. Öte yandan madde-sûret, kıdem-i âlem, rûhun ölümsüzlüğü gibi konularda Yunan metafiziğine ve Meşşâî filozoflara muhalefet etmişlerdir.²⁶

Kelâm ile usûlî yani mesâil ile vesâil arasındaki yakınlık birçok alim tarafından, tanımlarında işaret edilmiştir. İmam Gazzâlî'nin "Ehl-i Sünnet akidesini muhafaza etmeyi ve bu akideyi bidat ehlinin bozmasından korumayı gaye edinmiş olan bir ilimdir."²⁷ Adududdîn el-İcî'nin (ö. 756/1355) "Deliller îrâd etmek ve şüpheleri gidermek sûretiyle dinî akidelerin ispatını sağlayan bir ilimdir."²⁸ İbn Haldûn'un ise "İmana taalluk eden akidelerin aklî delillerle müdafaa edilmelerini ve itikad esaslarında Selef ve Ehl-i sünnet mezhebinden sapmış olan bid'atçıların reddedilmesini ihtivâ eden bir ilimdir."²⁹ şeklindeki tanımlarından da anlaşılacağı üzere Kelâm ilmi vahye dayanan islam dininin akidelerini ispatlamak amacıyla araştırmak (bahs), düşünmek (nazar) ve akıl yürütmek (istidlâl-i aklî) gibi yöntemleri kullanmıştır. Birçok âlim akıl ile ispat etme yöntemlerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bizler bu noktada bunlardan en önde gelen birkaç delil yöntemini ele alacağız:

2.3.1. Cedel Yöntemi

Cedel; doğru olduğu kabul edilen görüşün ve muhataptaki doğru olduğu kabul edilmeyen görüşün sözlü olarak ortaya konulmasıdır. İstidlal; kendi görüşünün doğrulunun ve karşı görüşün doğru olmayışının delillerini düşünmek iken cedel ya da münazara bunu dile getirmektir. Meşhurât ve müsellemler gibi iknai öncüllerin kullanıldığı, bir istidlal yöntemi olan cedel yöntemi aracılığıyla tartışan taraflar kendi delillerini karşılarındakinin deliline karşı savunmuşlardır. Eş'arî, nazar ve cedeli "tartışmak, düşünmek ve düşüncesini ispat etmek" anlamlarında değerlendirir.³⁰ Cedel yönteminin ilk amacı muhatapın düşüncesini çürütmektir. Bu yöntemin sağlıklı uygulanabilmesi için kelâm ilminde "Edebi'l-cedel" adında eserler yazılmıştır.³¹

2.3.2. Kıyas Yöntemi

Kıyas; "bir şeyi bir başka örneğe göre ölçmek ve karşılaştırmaktır." Terimsel anlamı ise "fer'e aslın hükmünü vermek" demektir.³² Temelde "asıl, fer, illet, hüküm" olmak üzere dört unsurdan oluşmaktadır.³³ Kelâmi açıdan ortaya konulan delilin zan ifade etmemesi için aslında zan ifade etmemesi gerekir. Aksi takdirde İslam dinini temeli olan inanç sarsılmış olur.³⁴

²⁶ Çelebi - Güdekli, "Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı", 396.

²⁷ Gazzâlî, *el-Munkiz mine'd-dalâl*, çev. Osman Arpaçukuru (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 33-34.

²⁸ Adududdîn el-İcî, *el-Mevâkıf fi 'ilmi' kelâm*, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb) 34-35.

²⁹ İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akâid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem (İstanbul: Marifet Yayınları, 1983) 131-133.

³⁰ Ebu Bekr İbn Fûrek, *Müccerradü Makâlâtî's-Şeyh Ebî'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1987) 293.

³¹ Bayram Çınar, "İslam Kelamcılarının Araştırma Yöntemleri", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 5/3 (Aralık 2021), 399-408.

³² Muhammed Âbid El-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu vd. (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000) 188.

³³ El-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, 205.

³⁴ Çınar, *İslam Kelamcılarının Araştırma Yöntemleri*, 402-404.

2.3.3. Delâletu's-Şâhid ale'l-Gâib (İstîşâd bi's-Şâhid ale'l-Gâib) Yöntemi

Mütekaddimin kelâmcılarının yaygın olarak kullandığı bu akıl yürütme görülenden hareketle görülmeyenin bilgisini ortaya koymaktır. Aynı zamanda bilinenden bilinmeyene yapılan her kıyâs, kelâm ilminde asıl itibarı ile “âlemden Allah’a istidlâl etmek”³⁵ şeklinde uygulanmıştır.

2.3.4. Sebr ve Taksim Yöntemi

Bu yöntem asılda bulunan muhtemel illetleri tek tek ele alıp, değerlendirip eleyerek doğruya ulaşmaktır. “Taksim” aklî ihtimallerin belirlenmesi, “sebr” ise bu şıkların tek tek incelenmesi anlamına gelir.³⁶ Bir durumun doğruluğu ve yanlışlığı hakkında pek çok hüküm söz konusu ise tüm hükümlerin teker teker incelenip yanlış olanların çıkarılmasının ardından geriye kalan son ve akıl tarafından yanlışlanamayan hükmün doğru kabul edilmesiyle gerçekleşen istidlâl türüdür.³⁷

2.3.5. Lugât ile İstidlâl Yöntemi (İstidlâl bi'l-Lüga)

Her eser kendi dili üzerinde özel bir manaya sahiptir. Örneğin Kur’ân-ı Kerim’in Arapça indirilmiş olması dolayısıyla Kur’ân incelenirken dönemin insanların konuşmasında göz önünde bulundurulmalı ve kelimelerin kullanıldığı ilk anlamlar esas alınmalıdır. Bu yöntemle göre ortaya konulan çıkarımlar Arap dilinde konulan anlama ters olmamalıdır.³⁸

2.3.6. Mucize ile Delil Getirme Yöntemi

Peygamberlerin peygamberlik iddialarını kanıtlamak için ortaya koydukları insanüstü durumlar Allah’ın varlığının kanıtıdır. Bir insanın isteği üzerine evrendeki akışın bozulması ve istediği gibi gerçekleşmesi kelâm ilmi açısından istidlâl yöntemi olarak kabul edilmiştir. Bakılları bu yöntemi “Mucize, elinden mucize zuhur edenin iddiasının doğruluğuna delalet eder.”³⁹ şeklinde açıklamıştır.

2.3.7. İttifak Edilenden İhtilaf Edilene (İstidlâl bi Müttefekin Aleyh Alâ Muhtelefin Fih) Yöntemi

Bu yöntem, doğruluğu kabul edilen şeyden hareketle bir benzerinin de doğru olduğunu kabul etmek ya da doğruluğu kabul edilmeyen şeyden hareketle bir benzerinin de doğru olmadığı sonucuna ulaşmaya denir. Şahidin gaibe delaleti yöntemine benzerlik taşımaktadır. Bilinenden bilinmeyene hareketle sonuç çıkarmayı elde etmek yerine üzerine ittifak edilen bir durumdan üzerine ihtilaf edilen bir sorunu çözüme kavuşturmayı amaçlamıştır.⁴⁰

2.3.8. Benzerlik ve Ortak İlletten Sonuca Ulaşma Yöntemi

Yukarıda zikredilen üçüncü ve yedinci yöntemle benzerlik gösteren bu yöntem, ayrı bir istidlâl yöntemi olarak ele alınmıştır. Bir durumdan elde edilen hükmün, benzer bir durum üzerine

³⁵ Ebu'l-Me'âlf Cuveynî, *eş-Şâmil fî usûlî'd-dîn*, thk. Ali Sami en-Neşşar, (İskenderiyye: Dâru'l-Maarif, 1969) 105.

³⁶ Tuncay Başoğlu, "Sebr ve Taksim", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Aralık 2024).

³⁷ Ömer Türker, "Eş'arî Kelâmının Kırılma Noktası: Cüveynî'nin Yöntem Eleştirileri", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19/ (2008), 1-23.

³⁸ Çınar, *İslâm Kelâmcılarının Araştırma Yöntemleri*, 409-411.

³⁹ Ebu Bekr Muhammed Bâkîllânî, *Kitâbu't-Temhîdî'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar, (Beyrut: Muessestü'l-Kutubu's-Sekafiye, 1987), 13.

⁴⁰ Ebu'l-Hasan Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a fî'r-reddi alâ ehl-i'z-zeyğ ve'l-bid'a*, nşr. Hammûde Zeki Gurâbe, (Kahire: Matbaatu Mısır Şeriketi Musaheme Mısriye, 1955), 21-22.

uygulanmasıdır. Örnek olarak Allah'ın yoktan var edebilme gücünden hareketle, ölümden sonra diriltebilecek güce sahip olduğu düşüncesine ulaşılması verilebilir.⁴¹

2.3.9. Nakli Deliller ile İstidlal (İstidlâl bi'l-Edilleti'n-Nakliyye)

Nassı yine nass ile açıklama yöntemidir. Temelde İslam'ın kaynağı Kur'ân ve sünnettir ve ortaya konulan akli delillerde nassa uygun olmalıdır. Aksi düşünülemez.

Sonuç itibariyle kelâm ilmi inanılan doğruların ispatı ve reddedilen fikirlerin inkârı için deliller ortaya koyan bir ilimdir. Bu delileri de akıl-nakil ilişkisi içerisinde ortaya koymaya çalışmaktadır.⁴²

2.4. İslami Çevrede Mantık İlminin Gelişimi

Asıl olarak Arapça bir kelime olan “mantık” sözlükte dil, ses ve konuşmak gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise “düşünme ve konuşma faaliyetinde zihni hatalardan koruyan, doğru düşünmenin yasalarını, ölçülerini ve yöntemlerini gösteren bir sanat veya ilim dalı”⁴³ şeklinde tanımlanır. Gazzâlî mantığı “bilinenden bilinmeyen elde edilmesine vasıta olan ilim”⁴⁴ olarak tanımlamıştır. Bu noktada mantığa akli melekelerin kullanımı ile hüküm çıkarma vazifesi biçilmektedir. Fârâbî (ö. 339/950) “Mantık sanatı, bütün olarak, akli düzeltmeye ve insanı haklarında yanılmasının mümkün olduğu bütün akılsallarda (ma'kûlât) doğru yola, hakikate götürmeye yarayan kanunları koyan bir ilimdir.”⁴⁵ cümleleri ile mantık ilminin tanım ve hedefini ortaya koymaktadır. Fârâbî, mantık ilminin insanı yanlıştan koruyan, doğruya ulaşma yolundaki kural ve sistemler bütünü olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre mantık, bilgiyi doğru şekilde elde etmeye, zihni düzeltmeye, insanı doğru yola ve gerçek tarafa yönleltmeye yarayan yasaları kullanma gücüdür.⁴⁶ Fârâbî mantık ilmine islami düşünce zaviyesinde yeni anlamlar kazandırmış onu geliştirmiştir. Fârâbî'nin mantık ilmine bakışından da anlaşılacağı gibi mantık, insanın bir yöntem vasıtasıyla doğru bilgiyi tayin etmesine yarayan bir ölçüt konumundadır.

Aynı zamanda ilimlere yol ve usûl gösteren özelliklerinden dolayı önemli bir alet ilmi olarak görülmüştür. Birçok ilmin dâhilinde ondan faydalanılmaktadır. Mantık ilmi geçmişten günümüzde islami ilimlerle birlikte medreselerde ve ilahiyat fakültelerinde okutulmuştur.⁴⁷

3. Nahiv Usûlü Gelişim Aşamaları

Arap dili en geç milattan önce beşinci yüzyıla dayanan ve günümüze kadar aralıksız kullanımı devam eden nadide yeryüzü dillerindendir. Arap dilinin geçmişine Semûd, Safevî ve Lihyân gibi önde gelen yazıtlar ı ışık tutmuş, zengin dil hazinesine sahip olduğunu bu eserler aracılığıyla

⁴¹ Ebu Bekr Muhammed Bâkîllânî, *Kitâbu't-Temhîdu'l-Evâil ve Telhisu'd-Delâil*, thk. Richard Yusuf Mekârisî Yesuî, (Beyrut: el-Mektebetu's-Şarkıyye, 1957), 12.

⁴² İbn Fûrek, *Mücerradü Makâlât*, 23.

⁴³ İbrahim Emiroğlu, "Mantık", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Aralık 2024).

⁴⁴ Gazzâlî, *Makasidu'l-Felâsife*, thk. Süleyman Dünya (Mısır: Daru'l-Mearif, 1961) 10.

⁴⁵ Ebû Nasr Fârâbî, *İhsâ'ü'l-ʿulûm*, thk. Osman Muhammed Emîn. (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1350/1931), 21-22

⁴⁶ Ebû Nasr Fârâbî, *Kitabü't-Tenbîh ala Sebîl's-Saâde*, neşr. Ca'fer Âl-i Yasin, (Beyrut: Dâru'l-Menâhil, 1985), 253

⁴⁷ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2010), 1-3.

öğrenmekteyiz. Cahiliye döneminde kendi coğrafyası içinde kullanılan Arap dilinin nitekim kendi coğrafyasını aşması İslam dini ile olmuştur. İslam coğrafyası Arap dili kullanılmış bu gelişme birbirleri ile doğru orantılı ilerlemiştir. İslam dini gibi herhangi bir zorlama ya da dayatma olmaksızın insanların onu kabullenışı gittiği coğrafyalarda Arapça'nın kalıcı olmasına sebep olmuştur. Arap grameri kurallarının ilk kaynakları dili en doğru kullanan Bedevilere dayanmaktadır. Zira dilin en temiz ve saf hali yerleşik halde yaşamayan Araplar'da bulunmaktaydı. Birçok dil ve kültüre sahip Arap olmayan insanların İslam dinini kabul etmesi ve Arap dili ile tanışması, Arap dilinin bazı sorunlar ile karşılaşmasına sebep olmuştur. İnsanlar Arap dilini genellikle sözlü olarak öğreniyordu. Önceleri bu durum günlük konuşma esnasında meydana gelen küçük hatalardan ibaretken sonraları ise lahn denen kıraat ve gramerdeki hatalar ile ayet ve hadîs telaffuzuna kadar sirayet etmişti. Arap dilini konuşulduğu coğrafyanın genişlemesi ile sorunun günden güne büyümesi doğrudan dil ile dolaylı yoldan din ile meşgul olan âlimleri rahatsız ediyor ve onları bu konuda harekete geçme gereksinimi hissettiriyordu. Bu âlimlerin attığı ilk adımlar ise sonraları Ahmed Emin tarafından İ'râbta, Kelimenin yapısında ve cümle kurulumunda olmak üzere üç bölüme ayrılan lahnın tespiti olmuştur.⁴⁸

İşte bu noktada nesilden nesile şifahen aktarılan Arap dili için bir gramer sistemi eksikliği tespit edilmiştir. Arap dili ile yeni tanışan insanların dil öğreniminde başvuracağı bir gramer sistemi ihtiyacı bulunuyordu. Bu sistem ile Arap dili kendi özünü kayıt altına alarak hem bulunduğu coğrafya ve zaman dilimi dışına çıktığında dış etkenlere karşı korunabilecek hale gelecekti. Nahiv ilminin ortaya çıkışında birçok kaynakta Ebü'l-Esved Ed-Düelî (ö. 69/688) ön plana çıkmaktadır. Nitekim Ali b. Ebi Talibin onu bu alana yöneltmesi ve onun nahiv alanında ilk başlıkları ortaya koyması, sistematik bir yapının ilk nüveleri haline gelmesine sebep olmuştur. İlk dönemlerde ed-Düelî ile ilk nüveleri ortaya çıkan gramer çalışmaları, zaman ilerledikçe es-Sekâfî (ö. 149/766), Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve İbn Cinnî gibi âlimlerin bu alandaki çalışmaları ile genişlemiştir.⁴⁹

Günümüze ulaşan en eski nahiv çalışması ise Sibeveyh'e (ö. 180/796) ait olan el-Kitab'dır. Bir gün hocası Hammâd'ın huzurunda okuduğu hadîste irab hatası yapması onu derinden etkilemiştir. Duyduğu üzüntüden ötürü kendini nahve adanmış el-kitab adlı eseri kaleme almıştır. Sibeveyhin ardından İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) ise söz konusu nahiv usûlü alanında ilk usûl adını taşıyan *el-usûl* adlı eseri telif etmiştir. Arap grameri alanında birçok âlimin üst üste yaptığı çalışmalar birikimli bir vaziyette büyümüştür sınırları belirlenmiş bir sistem haline gelmiştir. Önceleri sentaks ve morfoloji çalışmaları nahiv adı altında yapılırken hicri IV. asrın sonlarına doğru sarf kısmı teşekkül etmiş günümüzde kullanılan ayırım meydana gelmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm (Kahire: Matba'atu'l-i'timâd, 1352/1934), 1/289.

⁴⁹ İsmail Durmuş, "Nahiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mart 2025).

⁵⁰ Kırıcı, Remzi - Erdoğan, Tunahan, "Hicri IV. Yüzyıl Gramercilerinin Nahiv Tanımları Bağlamında Sarf Nahiv ilişkisi", *Turkish Academic Research Review* 6 (3) (2021), 1214-1230.

Nahiv ilmi dilin farklı coğrafyalarda öğretilmesi ve üzerine çalışılması ile gelişmeye devam etmiştir. Dil âlimleri nahiv kurallarının nereden geldiğini ve nasıl oluştuğunu bulmaya ve ortaya koymaya çalışmaktaydı. Nahiv ilmindeki amil kuralların, muhtelif yollarla elde edilmesi ve elde edildiği yollar hakkındaki tartışmaların çoğalması bir metoda sahip olmayı zaruri ihtiyaç haline getirmişti. Bu sebeple ilk dil âlimlerinin nahiv çalışmalarında sıklıkla bu alana temas edilmiştir. İşte bu noktada birçok âlim birbirinden farklı yöntemler ile nahiv usûlünü ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Nahiv usûlünün tanımını ilk olarak İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181) yapmıştır. Ona göre nahiv usûlü, nahvin usûl ve fûrûnun kendilerinden istinbat edildiği delillerden ibarettir.⁵¹ Enbârî bu alanda daha önce parça parça bulunan konuları *Luma'u'l-edille* adlı eserinde müstakil olarak işleyen ilk âlimdir. Suyûtî ise *el-İktirâh fî usûli'n-nahv* ile Enbârî dâhil olmak üzere birçok âlimden yaptığı alıntı ve bunlar arasında yaptığı tercih ile konu hakkındaki en şamil kaynağı ortaya koymuştur.

İbnu'l-Enbârî nahiv metotlarını nakil, kıyas ve istishâbu'l-hâl olarak belirlerken⁵² İbn Cinnî semâ, icmâ, kıyâs ve istihsan olarak belirlemiştir.⁵³ Suyûtî ise İbn Cinnî'nin belirttiği bu üç metoda ek olarak İbn Enbârî'de var olan istishab'ı da ekleyerek sema, icmâ, kıyas, istishab olarak dört ana madde halinde açıklamıştır. Suyûtî bu delillerin yanında çeşitli deliller başlığı altında el-istidlâl bi'lâks, el-istihsân, el-istikrâ', 'ademu'n-naẓîr ve 'ademu'd-delîl gibi başka metotları tespit etmiştir. Ancak bu maddelere diğer dört maddeye değindiği kadar değinmemiş özet halinde açıklamıştır.⁵⁴ Teâruz ve tercih başlığı altında delillerden elde edilen kuralların birbiri ile çelişme durumu ve bu durumda hangi yönde tercih kullanılacağına değinmektedir. Son bölümde ise hüküm çıkaran kişide bulunması gereken özelliklerine değinmiş bu alanda çalışma yapmak isteyen kişilerin neler öğrenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

4. Diğer Usûl İlimlerinin Nahiv Usûlüne Etkileri

Nahiv ilminin ana omurgasını oluşturan bilgilerin doğrulanması ve işlenmesi amacı ile bu ilimde de bir usûl ilmi ihtiyaç haline gelmiştir. Diğer ilimlerin usûl gelişim süreçlerinden bir süre sonra oluşması onun diğer usûllerden etkilenmesine sebep olmuştur. Bu etkilenmeler neticesinde birçok farklı ilimlere ait unsurlar nahiv usûlü içerisinde yer almıştır. Bu ilimler içerisinde bahsini ettiğimiz fıkıh usûlü, hadîs usûlü kelâm ve mantık ilimleri belirli noktalarda nahiv usûlü gelişimine katkı sağlamaktadır. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz fıkıh usûlü ilmidir. Nahiv usûlü alanında yapılan çalışmalar bizlere gösteriyor ki nahiv âlimleri usûl belirlemek amacıyla fıkıh usûlünü esas almışlardır. İbn Cinnî Nahiv usûlü çalışmalarının kaynak noktası kabul edilen *el-Hasâ'is*'in mukaddimesinde, büyük oranda fıkıh usûlü yöntemlerinden yararlandığını belirtmektedir.⁵⁵ Bu durum fıkıh usûlünün nahiv usûlü ile olan etkileşimine büyük bir örnek arz etmektedir. Suyûtî ise nahiv usûlü tanımında fıkıh ve usûlü arasındaki

⁵¹ Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Luma' el-edille*, nşr. Sa'id el-Afgânî, (Dımaşk: 1957), 80.

⁵² İbnu'l-Enbârî, *Luma' el-edille* 81.

⁵³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 96, 100, 109, 117, 133.

⁵⁴ Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, 98-101.

⁵⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/2.

ilişkinin nahiv ve usûlü arasındaki ilişkiye benzediğini belirtmektedir.⁵⁶ Nitekim kavram ve yöntem açısından iki ilim büyük benzerlikler içermektedir. Keza karşılaşılan metinlerin doğruluğunu tespit edebilmek amacıyla hadîs usûlü yöntemlerine başvurulmuştur. Suyûtî bu iki ilim arasındaki yakınlığa hadîs ile lugat ilmini aynı vâdide akan iki kardeş nehre benzetererek dikkat çekmektedir.⁵⁷ Kelâm ilmi ile ise benzeri amaçlar doğrultusunda, var olan nakli bilgiler akli yöntemler ile işlemeye çalışmıştır. Bizler bu ilimlerin nahiv ilmi ile temas ettiği noktaları elimizden geldiğince ortaya koymaya çalışacağız.

Kavram ve yöntem açılarından fıkıh usûlü ile birçok benzerlik taşıyan nahiv usûlü ilmi, eldeki dilsel verilerin, sened ve metin açısından değerlendirmesinde ise hadîs usûlü ilmine benzerlik göstermektedir. Hadîs âlimlerinin hadîs metni üzerine uyguladıkları usûl ve yöntemleri nahiv âlimleri ise eldeki dil malzemesine uygulamışlardır. Hadîs ilminde kavramsal olarak “Bir hadîsi, senedinin başından sonuna kadar, yalan söylemede birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin birbirinden rivâyet etmesi”⁵⁸ anlamına gelen tevatür, ayrıca tevatür derecesine ulaşamayan haber anlamında kullanılan âhâd haber nahiv âlimleri tarafından nakillerin sınıflandırılmasında kullanılmıştır.⁵⁹ Hadîs usûlünde rivayet yöntemi olarak kullanılan semâ, benzeri bir anlam ile nahiv usulü alanında kullanılmıştır.⁶⁰

Fıkıh usûlü ve nahiv usûlü ilişkisine öncelikle âlimlerin yaklaşımında başlamamız gerekir. Nahiv usûlü ilmini oluşturan âlimler eserlerin bu ilmi fıkıh usûlü alanında bulunan yöntem ve sistemi nahiv ilmine uygulamaya çalıştıklarını açıkça dile getirmektedirler.⁶¹ Bu sebeple olsa gerek iki usûl eserinin bab şekil ve içeriklerinde büyük benzerlikler mevcuttur. İki ilimde eldeki nakli bilgi birikimine uygulanan birtakım akli yöntemler sonucu yeni hüküm elde etmektedir. Aradaki benzerlik usûl ilminin tanımı, dil kökeni, hükümler, lafızların delaleti gibi konularda sınırlı kalmamıştır delil elde etmek amacıyla kullanılan Kitap, Sünnet, icmâ, kıyas, istihsân ve istishâb kaynakları iki ilimde de bulunmaktadır.⁶² Bu kaynakların değeri bağlamında birtakım farklılıklar bulunsun da bunların şartları, kısımları ve delil oluşları, yönünden benzerlik taşıdığı gibi aralarında teâruz ve tercih yöntemleri açısından da büyük benzerlikler söz konusudur.⁶³ İki ilimde de müctehidin şartları ve telfik konuları bulunmaktadır.⁶⁴ Koyulan hükümler de vâcib, câiz, mümteni gibi aynı terimler ile vasıflandırılmaktadır. Görüldüğü üzere aradaki yakınlık

⁵⁶ Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi*, 15.

⁵⁷ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*, (thk. Muhammed Câdelmevlâ, Ali Muhammed Bîcâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye) 691.

⁵⁸ Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yay., 2009), 319.

⁵⁹ Ali Benli, *Ebû İshâk Eş-Şâtîbî'de Nahiv Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013) 9; Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi*, 64; İbnu'l-Enbârî, *Luma' el-edille* 81.

⁶⁰ Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi*, 39.

⁶¹ Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi*, 16; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/2; Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, thk: İbrahim es-Sâmîrî (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 76.

⁶² Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi*, 39-143.

⁶³ Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi*, 144-157.

⁶⁴ Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi*, 158-161.

yalnızca kelime benzerliği olarak sınırlı kalmamıştır. İki ilim arasındaki sistem ve sistemi oluşturan parçaların anlam ve etkileri arasında da büyük benzerlikler söz konusudur.

Ele aldığımız diğer ilimlerin aksine kelâm ilmi usûl anlamında müstakil bir oluşum göstermemiştir. Ancak elde edilen nakli delillerin kanıtlanması noktasında akli istidlal yöntemleri belirlemişler ve uygulamışlardır. Bu noktada nahiv usûlü kelâm ilmine benzerlik göstermektedir zira Enbârî ye ait olan “nahiv usûlü, nahvin usûl ve fûrûnun kendilerinden istinbat edildiği delillerden ibarettir.”⁶⁵ Nahiv usûlü tanımı bu benzerliği gözler önüne sermektedir. Söz konusu ilimler içerisinde kıyasın kelâmı, fıkıh ve nahiv ile çok benzeri şekilde uygulanmasına Câbirî (ö. 2010) “kıyasın epistemolojik açıdan kelâmıdaki genel çerçevesi, fıkıh ve nahivdeki durumundan farklılık arz etmez.”⁶⁶ sözleri ile değinmiştir. Ancak fıkıh ve nahivde uygulanan kıyas sonucu elde edilen hükmün zanni, kelâm ilminde uygulanan kıyas sonucu elde edilen hükmün ise kati olduğunu iddia etmiştir.⁶⁷

Nahiv usûlünde mantık ilminin pek çok yönden etkisi görülmektedir. Bu etkinin en büyük sebeplerinden birisi Zeccâcî (ö. 337/949), Rummânî (ö. 384/994), İbn Cinnî ve Cürçânî (ö. 816/1413) gibi mantık ve dil alanlarında çalışmaları olan âlimlerdir. İki alan üzerine meşgul olan âlimlerin çalışması sonucu nahiv ilmi ile mantık ilmi arasında etkileşim meydana gelmiştir.⁶⁸ İki ilmin ortak istidlâl yöntemlerinden olan kıyâs ve illet bahsi mantık ilminin nahiv ilmi üzerinde görülen en büyük etkilerinden biri olduğu söylenebilir. Yahya b. Adî (ö. 974) lafız ve mânâ ayrımını iyice belirlemiş ve nahvin bir ilim olabilmesi için mantığa ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur.⁶⁹ İbn Vehb (ö. 197/813) ise *el-Burhân fî vücûhi'l-beyân* adlı eserinde nahiv ilmi ile mantık ilmini birbirleri üzerine uygulamaya çalışması kendisinden sonraki dilcileri etkisi altına almıştır.⁷⁰

Sonuç ve Öneriler

İslamiyetin ilk yıllarında potansiyel halde bulunan ancak varlık göstermeyen islami ilimler, Peygamber efendimizin vefatının ardından ilahi buyruğun yerine uygun şekilde getirilebilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. İslami ilimler bünyesinde incelenen meselelerin, çözümünde daha etkin olabilmek amacıyla usûl anlayışı gelişmiştir. Kimi zaman önceden gelen nakli delilleri desteklemek kimi zaman ise akli yöntemler ile bunlardan yeni akli delil elde edilmek amacıyla usûl çokça kullanılmış nihayetinde ana ilminden ayrılarak müstakil bir ilmi mecra haline gelmiştir. Bu çalışma ile usûl anlayışının tüm ilimlerde hemen hemen aynı amaç ve doğrultuda meydana geldiğini görmekteyiz. Kendi ilmi sahalarının gerekliliklerini karşılamak amacıyla

⁶⁵ İbnu'l-Enbârî, *Luma' el-edille* 80.

⁶⁶ El-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, 190.

⁶⁷ El-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, 205.

⁶⁸ Sâdık Türker, “Erken Klasik Arap Dilbilgisel Düşüncesinde (EKADD) Kıyâs ve Temelleri”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 11 (Mart 2007), 142-145.

⁶⁹ Yahya b. Adî, *Makâle fî tebyîni'l-fasl beyne sinâ'ateyi'l-mantiki'l-felsefi ve'n-nahvi'l-arabi*, nşr. Sahban Halifât, (Ammân: Makâlât Yahyâ b. Adiyy el-Felsefiyye, 1988), 411, 417.

⁷⁰ Ali Durusoy, “Nahiv-Mantık Tartışmaları Bağlamında Sekkâkî'nin Yeri ve Önemi”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Şubat 2004), 28-30.

bazı küçük içerik ve yöntem farklılıklarının olmasına rağmen genel anlamda birçok ortak kavram ve yönteme sahip olduklarını görüyoruz.

Diğer ilimlerin oluşum sürecinin hemen ardından ortaya çıkan nahivde usûl anlayışı, benzeri gerekçeler ile tesis edilmiştir. Nahiv usûlünün gelişimi, fıkıh, hadis, kelam ve mantık ilimlerinden etkilenmiştir. Özellikle fıkıh usulü, nahiv usulünün temelini oluşturmuş, yöntem ve sistemlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Hadis usulü ise, metinlerin doğruluğunu tespit etmede kullanılan yöntemleriyle nahiv usulüne katkıda bulunmuştur. Kelam ilmi, nakli bilgilerin akli yöntemlerle işlenmesinde benzerlik gösterirken, mantık ilmi ise istidlal yöntemleri (kıyas, illet) ile nahiv usulünü etkilemiştir. Özetle, nahiv usulü, farklı ilimlerin yöntem ve kavramlarını sentezleyerek gelişmiştir. Bu etkileşim nahiv usûlündeki her bir konu ve yöntem içerisinde yaygın şekilde görülmektedir.

Çalışma nahiv ve diğer ilimler arasında bir bakıma dar bir alanda gerçekleşmesine karşın, elde edilen veriler bizlere farklı ilimlerin merkez alınarak diğer ilimler ile etkileşiminin gözler önüne serileceği çalışmaların yapılabileceği intibasını yansıtmaktadır.

Kaynakça / References

- Abdülhamid, İrfan. *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*. Çev. M. Saim Yeprem. İstanbul: Marifet Yayınları, 1983.
- Adî, Yahya b. *Makâle fî tebyîni'l-fasl beyne sinâ'ateyi'l-mantıkî'l-felsefî ve'n-nahvi'l-arabî*. nşr. Sahban Halifât. Ammân: Makâlât Yahyâ b. Adıyy el-Felsefiyye, 1988.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfuddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî Usûlü'l-Ahkâm*. thk. Abdurrezzak Affî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2007. İFAV Yay.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yay., 2009.
- Ayvallı, Ramazan. "Esbâbü Vürûdi'l-Hadîs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/Esabu-Vurudil-Hadis>
- Bâkîllânî, Ebu Bekr Muhammed. *Kitâbu't-Temhîdî'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*. thk. Imâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Muessestu'l-Kutubu's-Sekafiye, 1987.
- Bâkîllânî, Ebu Bekr Muhammed. *Kitâbu't-Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*. thk. Richard Yusuf Mekârîsî Yesûî. Beyrut: el-Mektebetu's-Şarkıyye, 1957.
- Baloğlu, Adnan Bülent. "Mesâil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesail>
- Başoğlu, Tuncay. "Sebr ve Taksim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebr-ve-taksim>
- Bedir, Murteza. "er-Risâle". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/er-risale--safii>
- Bedir, Murteza. "Mütekkaddimîn ve Müteahhirîn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutekaddimin-ve-muteahhirin#1>
- Benli, Ali. *Ebû İshâk Eş-Şâtıbî'de Nahiv Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Cuveynî, Ebû'l-Me'âlî. *eş-Şâmil fî Usûli'd-Dîn*. thk. Ali Sami en-Neşşar. İskenderiyye: Dâru'l-Maarif, 1969.
- Çelebi, İlyas – Güdekli, Hayrettin Nebi. "Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi". *İslâmî İlimlerde Metodoloji- IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*. ed. İlyas Çelebi. 369-418. İstanbul: Ensar Nşriyat, 2014
- Çelik, Abdullah. "Hicrî III. Asırda Hadis Usûlüne Kaynaklık Eden Eserler ve Özellikleri". *Dergiabant* 6/11 (Haziran 2018),
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesih--seriat#1>
- Çınar, Bayram. "İslam Kelâmcılarının Araştırma Yöntemleri". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 5/3 (Aralık 2021), 395-419. <https://doi.org/10.52115/apjir.972614>.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv>
- Durusoy, Ali. "Nahiv-Mantık Tartışmaları Bağlamında Sekkâkî'nin Yeri ve Önemi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Şubat 2004).
- el-Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*. çev. Burhan Köroğlu vd., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Kitâbu'l-Lum'a fî'r-reddi alâ ehl-i'z-zeyğ ve'l-bid'a*. nşr. Hammûde Zeki Gurâbe. Kahire: Matbaatu Mısır Şeriketi Musaheme Mısriye, 1955.
- Emîn, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Kahire: Matba'atu'l-i'timâd, 1352/1934.

- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2010.
- Emiroğlu, İbrahim. “Mantık”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mantık>
- es-Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*. thk. Abdulhakim ‘Atiyye, 2. basım, İstanbul: Dârü'l-Beyrûtî, 1427/2006.
- es-Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*. thk. Muhammed Câdelmevlâ, Ali Muhammed Bîcâvî ve Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, tarihsiz.
- eş-Şafii, Muhammed bin İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire 1358/1939.
- Fârâbî, Ebû Nasr. *İhsâ'ü'l-'ulûm*. thk. Osman Muhammed Emîn. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1931.
- Fârâbî, Ebû Nasr. *Kitâbü't-Tenbîh ala Sebîli's-Sâade*. nşr. Ca'fer Âl-i Yasin. Beyrut: Dârü'l-Menâhil, 1985.
- Gazzâlî. *el-Munkiz mine'd-Dalâl*. çev. Osman Arpaçukuru, İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Gazzâlî. *Makasıdu'l-Felâsife*. thk. Süleyman Dünya. Kahire: Daru'l-Mearif, 1961.
- Görmez, Mehmet. “Fikhü'l-Hadîs”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fikhul-hadis>
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr. *Müccerradü Makâlâtî's-Şeyh Ebî'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Daniel Gimaret, Beyrut: Dârü'l-Maşrık 1987.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât. *Luma' el-Edille*. nşr. Sa'id el-Afgânî. Dimaşk: 1957.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât. *Nüzhetu'l-elibbâ' fî tabakâtî'l-üdebâ'*. thk: İbrahim es-Sâmîrî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985
- Îcî, Adudüddîn. *el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-Kelâm*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, tarihsiz.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit. “İlelül-Hadîs”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilelul-hadis>
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz es-Sebtî. *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*. thk. Sa'id Ahmed E'râb. Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1982. 7
- Kırcı, Recep, - Erdoğan, Tunahan. “Hicri IV. Yüzyıl Gramercilerinin Nahiv Tanımları Bağlamında Sarf Nahiv İlişkisi”. *Turkish Academic Research Review* 6/3 (2021), 1214-1230.
- Köksal, Asım Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kâfi. “Usûl-İ Fıkıh”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 24 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/usul-i-fikih>
- Mavil, Hikmet Yağlı. *Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin Kelâm Sistemi ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. thk. Yâsir Hasen vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Baskı, 2012.
- Türker, Ömer. “Eş'arî Kelâmının Kırılma Noktası: Cüveynî'nin Yöntem Eleştirileri”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19 (2008).
- Türker, Sâdık. “Erken Klasik Arap Dilbilgisel Düşüncesinde (EKADD) Kıyâs ve Temelleri”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 11 (Mart 2007).
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yücel, Ahmet. *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Yücel, Ahmet. *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996.

Orijinallik Beyanı / Declaration of Authenticity

Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır. İntihal tespit edilmedi. / This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Akademik Etik Beyanı / Academic Ethics Statement

“Nahiv Usûlünün Gelişiminde Diğer Usûl İlimlerinin Etkileri/ The Effects Of Other Science Methodologies On The Development Of Grammatical Methodology” başlıklı makale bilimsel araştırma tekniklerine ve akademik etik ilkelerine uyularak hazırlanmış, veriler üzerinde herhangi bir tahrifat veya çarpıtma yapılmamış, başka bir araştırmadan kısmen veya tamamen intihal edilmemiş, yayınlanması amacıyla başka bir yayın organına gönderilmemiştir.

Bu çalışma Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalında 2025 yılında Dr. Öğr. Üyesi İrfan KAYA danışmanlığında hazırlanan “Suyûtî’nin Nahiv Usûlüne Katkıları –El-İktirâh Özeline-” başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Çatışma Beyanı / Conflict Statement

Her hangi bir kurum veya kişiyle çatışma durumu beyan edilmemiştir.

Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution

“Nahiv Usûlünün Gelişiminde Diğer Usûl İlimlerinin Etkileri/ The Effects of Other Science Methodologies On the Development of Grammatical Methodology” başlıklı makaleye %60 oranında İrfan Kaya, %40 oranında Sinan Arslan katkıda bulunmuştur.